

Kulturhistorisk inventering

HORNDALS KYRKA

By socken, Dalarnas län

Antikvarisk rapport 2018:5

Svenska kyrkan

 **Dalarnas
museum**

Kulturhistorisk inventering

HORNDALS KYRKA

By församling
By socken, Avesta kommun
Dalarnas län

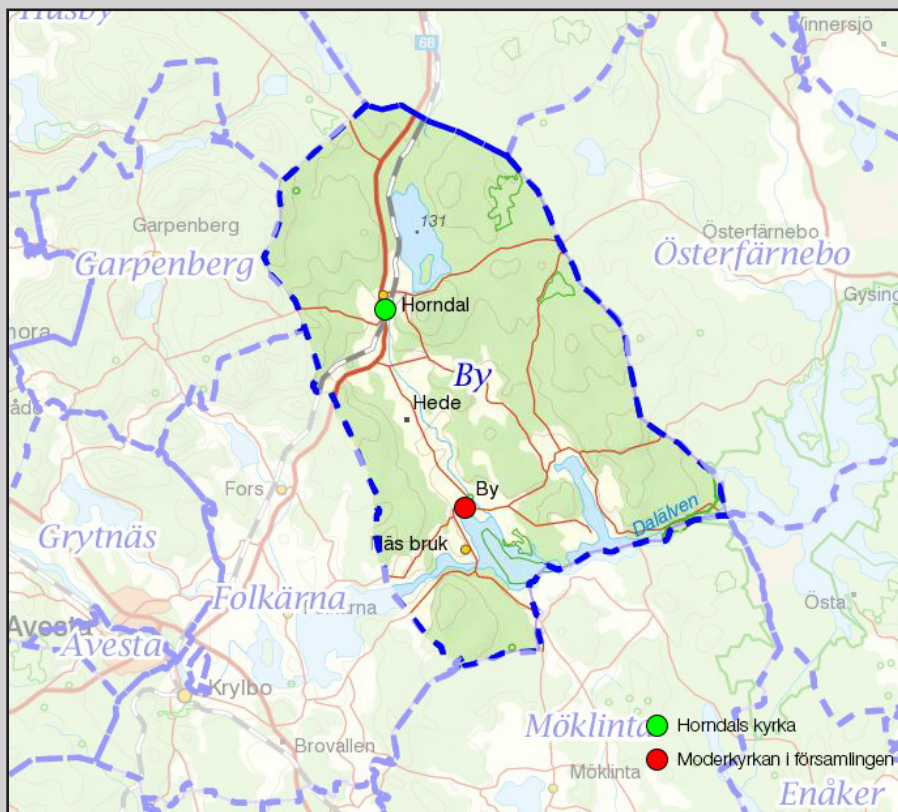
Antikvarisk rapport 2018:5
Dnr: 16/15

FÖRFATTARE: Adam Moll

Foton: Där inget annat anges är foton tagna av
Adam Moll och Simon Langwagen, Dalarnas museum

INNEHÅLL

INLEDNING.....	7
Bakgrund.....	7
Syfte.....	7
Mål.....	7
Användningsområden.....	7
Rapportens upplägg.....	7
Process och metod.....	8
Kulturhistoriskt värde.....	8
 HISTORIK OCH UTFORMNING.....	11
Kronologi.....	13
 KULTURHISTORISK VÄRDERING.....	15
 KÄLLOR.....	18

Geografi

Horndal är gammal bruksbygd i By socken. Horndals bruk fick sina bergsbruksprivilegier 1652. I socknen nära By kyrkby låg även Näs bruk, som var en viktig industriort innan Horndal gick om i betydelse.

Vid tiden för första världskrigets utbrott var Horndals bruk Dalarnas näst största järnverk men ålderdomlig teknik och brist på investeringar höll utvecklingen tillbaka under 1900-talets första halva. Stora satsningar gjordes på 1950-talet med bland annat ett nytt finvalsverk som installerades 1953. Parallellt med brukets satsningar på 1950-talet genomgick Horndals samhälle under 1950–60-talen ett uppsving, med uppförande av bland annat lamellhus, den nya kyrkan, och fritidskomplexet Kulturforum med bibliotek, aula, sporthall och badhus. Horndals bruk lades ner 1979, vilket resulterade i en nedgång för samhället.

Horndals kyrka är inte lagskyddad enligt kulturmiljölagen.

INLEDNING

Bakgrund

På uppdrag av Västerås stift har Dalarnas museum genomfört en inventering av Horndals kyrka. Fältarbetet genomfördes under sommaren 2017 av byggnadsantikvarie Adam Moll och yrkespraktiserande antikvarie Simon Langwagen från Uppsala universitet Campus Gotland. Den här inventeringen är en del av det större stiftsprojektet Moderna kyrkor i Dalarna, vars syfte varit att inventera kyrkobyggnader som ägs av Svenska kyrkan i Dalarnas län och som uppförts under perioden 1930–1981. Liknande inventeringar har även utförts i de delar av Västerås stift som ligger i Västmanlands och Örebro län.

Moderna kyrkor i Dalarna är en del av projektet *Dalamodernismen* som syftar till att översiktligt dokumentera och kulturhistoriskt karaktärisera och bedöma byggnader och bebyggelsemiljöer i Dalarna uppförda under perioden 1930-1980. Projektet genomförs av Dalarnas museum.

Projektet är även en fortsättning på projektet *Västerås stift – moderna kyrkor*.

Syfte

Inventeringens syfte har varit att identifiera och översiktligt dokumentera kyrkobyggnaden och dess kulturhistoriska värden. Vidare har syftet även varit att belysa de moderna kyrkomiljöerna som en del av det moderna samhällets framväxt och förändring.

Mål

- Att genom samverkan öka kunskapsnivån och medvetenheten av Svenska kyrkans moderna bebyggelse och miljöer i Dalarnas län, Västerås stift.
- Genom att sprida kunskapen om modernismens kyrkobyggande öka känslan av delaktighet i det kyrkliga kulturarvet.
- Att öka kunskapen och förståelsen för det moderna kyrkobyggandets gestaltning, arkitektoniska uttryck och kulturhistoriska värde.
- Att förstå hur de teologiska förändringarna och demokratiseringen av liturgin har påverkat synen på kyrkorummet och dess gestaltning och arkitektur.
- Att skapa ett underlag för planering av underhåll och förvaltning av kyrkobyggnaderna.

Användningsområden

Stift, länsstyrelse, och förvaltare får bättre överblick och beslutsunderlag för att i handläggning och förvaltning värna de kulturhistoriska värdena i de moderna kyrkorna. Underlaget är av vikt vid exempelvis större och mindre vårdinsatser, ombyggnationer och avyttring.

Genom en större kunskap och medvetenhet om modernismens kyrkobyggande, dess uttryck, kvalitéer och kulturhistoriska värden, skapas möjligheter till att bättre hävda deras specifika värden och få till stånd underhåll som tar till hänsyn dessa.

Rapportens upplägg

I rapportens huvuddel redovisas det bakomliggande arbetet, en historik över byggnadens tillkomst och förändringar samt en övergripande kulturhistorisk värdering av byggnaden i sin helhet. Som bilagor finns beskrivningar av alla rum i byggnaden, huvudsakligen redovisade i tabellform. I tabellerna är enskilda byggnadsdelar beskrivna och värderade.

Arkitekten har medvetet arbetat med ljusföringen i kyrkorummet. Foto: Lars Jönsses, Dalarnas museum.

Process och metod

Inventeringen började med arkivstudier i kyrkoarkiven. Arkivunderökningarna har varit en stor del av arbetet, för att titta på de handlingarna som berört byggnadernas tillkomst och förändringar. Större delen av arkivhandlingarna finns på Uppsala landsarkiv, ULA. Omfattningen på handlingar för de olika kyrkorna varierar kraftigt, från att vara näst intill obefintligt till att vara mycket omfattande. Materialet har sedan sammanställts till denna rapport.

Efter arkivstudierna vidtog inventeringsarbete i fält där varje kyrka dokumenterades i ord och bild rum för rum. Efter fasen med dokumentationsarbete och historiska efterforskningar bearbetades det insamlade materialet i en värderingsprocess som utgår från den arbetsprocess som beskrivs i Axel Unnerbäcks *Kulturbistorisk värdering av bebyggelse*, tillsammans med tankegods från Riksantikvarieämbetets *Plattform Kulturbistorisk värdering och urval*. Begreppsvärlden som används i Unnerbäcksmetoden beskrivs närmare i Bilaga 1.

Alla moment i arbetsprocessen har genererat rapportmaterial, och själva rapportskrivningen bestod främst i att sammanställa de olika pusselbitarna. Arbetsprocessens sista moment var layout samt kart- och bildredigering.

Kulturbistoriskt värde

En kulturbistorisk värdering går ut på att fastställa varför en kyrkobyggnad eller motsvarande miljö är värdefull för samhället idag. En kulturbistorisk värdering utförs vanligen genom att en byggnadsantikvarie metodologiskt undersöker byggnadens kvaliteter och egenskaper, sätter in dem i ett större sammanhang och förklarar hur byggnaden är värdefull och varför. Genom att utgå ifrån en värderingsmetod som är väl förankrad inom kulturarvssektorn blir resultaten av värderingen jämförbara med andra liknande värderingar och kan ligga till grund för hållbara beslut om en byggnad eller miljö. En metodologiskt utförd kulturbistorisk värdering är öppen för kritisk granskning eftersom den är möjlig att återskapa. Detta är en förutsättning för hållbar kulturmiljövård.

Väggen i kyrkorummet mot vapenhuset. Foto: Lovisa Smedberg, Dalarnas museum.

Den kulturhistoriska värdering som återfinns i slutet av rapporten har genomförts med utgångspunkt i den metod för kulturhistorisk värdering som återfinns i Axel Unnerbäcks *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (Riksantikvarieämbetet, 2003). Metoden har kompletterats med tankegods från *Plattform kulturhistorisk värdering och urval* (Riksantikvarieämbetet, 2015). Den kulturhistoriska värderingen bygger på kunskap och information som är utspridd i hela den kulturhistoriska dokumentationen, både i de bifogade tabellerna och i rapportdelen.

Ett centralt begrepp för den kulturhistoriska värderingen är *kulturhistoriskt värde*. I denna rapport används begreppet för att beskriva två olika kategorier av värden: *dokumentvärden* och *upplevelsevärden*.

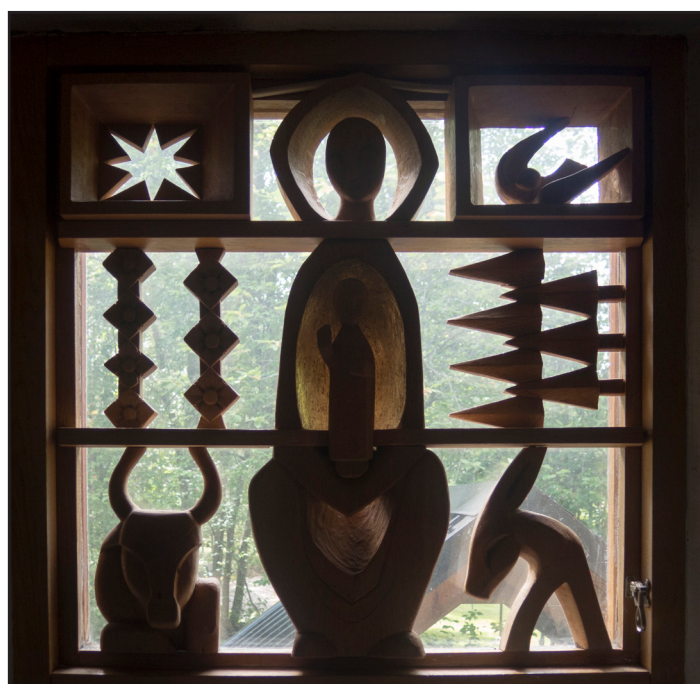
En byggnad som har dokumentvärden bär på viktig information om det förflutna. Syftet med att värna dokumentvärden är att bevara källor till historisk kunskap som kan bidra med ökad förståelse för människans livsvillkor i skilda tider – inklusive vår egen tid. Byggnader med höga dokumentvärden kan erbjuda kunskap om historiska skeenden och berättelser som anses särskilt relevanta för samhället.

En byggnad som tillskrivs upplevelsevärden bär på kvaliteter och egenskaper som en betraktare med sina sinnen upplever och reagerar på. En byggnad av mycket hög hantverksmannamässig kvalitet kan exempelvis upplevas som vacker – ett estetiskt upplevelsevärde. Gamla byggnader som använts av många människor kan vara viktiga minnesmärken och utgöra en viktig aspekt av grupper eller individers identitet – ett socialt identitetsvärde.

Byggnadens sammantagna kulturhistoriska värde utgår från en sammanvägning mellan dokumentvärden, upplevelsevärden och vissa förstärkande egenskaper så som pedagogisk användbarhet, autenticitet, sällsynthet och representativitet. Alla värden som tillskrivits kyrkobyggnaden förklaras i sitt sammanhang i den kulturhistoriska värderingen. Ett sådant förfarande underlättar förståelsen för värderingen och gör det möjligt att granska den vetenskapligt.

Kyrkobyggnaden från sydost.

Fönsterskulptur i andaktsrummet.

Kyrkporten med smeden Elfströms beslag.

En exteriörskiss från 1951 av arkitekten skiljer sig något från slutresultatet, men huvuddragen är desamma. Källa: ULA

HISTORIK OCH UTFORMNING

Horndal fick sin första kyrkliga byggnad 1907, då det konstaterats att bruksarbetarna behövde en böneplats närmare till hands. Detta kapell bekostades av brukspatron Filip Bergendahl och utformades av arkitekten Nils E Nordén. Byggnaden nyttjades till dess att den nya kyrkan byggdes. Horndals kyrka uppfördes 1958, efter att bygden vuxit sig för stor för det lilla brukskapellet. Kyrkan tillkom i en tid av uppblomstring för Horndal, vilket troligen berodde på att Horndals bruk skaffade ett nytt finvalsverk 1953 och därmed blev mer konkurrenskraftiga.

Byggnaden är formgiven av arkitekten Carl-Olof Deurell, och Einar Sundh stod som huvudentreprenör vid själva bygget. Einar Sundh var en framträdande byggmästare i Avesta med omnejd och uppförde även Sundh center/Aaltohuset samt Plushuset i centrala Avesta.

Kyrkobyggnaden kan ses vara en kompromiss mellan modernistisk kyrkobyggnadskonst och traditionella uppfattningar om hur en kyrka ser ut. Till formen påminner den om ett tidlöst långhus som förekommit i alla tiders kyrkobyggen, med strävpelare och brant takfall. Dekorens avskalade och rent minimalistiska karaktär måste å andra sidan ses som ett uttryck för en modernare strömning. En stram färgskala i materialvalet samt avsaknad av ornamentik ger kyrkan ett allvarligt men ändå välkomnande yttre. Även om kyrkan också följer en klassisk form så kan dess utformning samtidigt sägas vara funktionell, då den huvudsakligen ska tjäna som lokal för bön och mässa. Hela kyrkan är uppförd i tegel, med ljus fasadputs.

Huvudentrén ekportar med beslag av Horndalssmeden Georg Elfström leder in i ett vapenhus som sedan öppnar upp för det stora kyrkorummet. Vid vapenhusets sydvägg står ett litet altare, vilket anknyter till det forn kristna fenomenet att ha altare i vapenhusen, men detta altare har tillkommit med återvunnet material från kyrkans altarring och är alltså ett nytt inslag. Intill vapenhuset har ett litet rum inretts för privat andakt. Ett av fönstren i andaktsrummet har smyckats med en skulptur formgiven av konstnären Nils-Aron Berge och snidad av konstnären Sigrid Wählin. Skulpturen föreställer Jesusbarnet och jungfru Maria omgivna av symboler, bland annat sju rosor och sju pilspetsar som symboliserar Marias fröjd och smärta. Under det andra fönstret fanns fram till åtminstone 2014 ett litet väggaltare, och kvar finns fortfarande ett litet kors i järn som ritats av arkitekten och utförts av Horndalssmeden Carl Forsberg.

Dopfunten ritades av arkitekten och utfördes av Sven-Arne Gillgren. Foto: Lovisa Smedberg, Dalarnas museum.

Kyrkorummets interiör hålls enkel med sina nakna tegelväggar och öppna bänkrader. Det varma teglets mönster bryts här och var av fält av håltegel, som förutom att skänka variation åt väggarna även har en akustisk funktion. Kyrkbänkarna, som ursprungligen var ännu fler, tillverkades av Th. Pettersson i Broddbo efter att en provbänk stått i ett halvår i kapellet och därmed hunnit testas av människor med alla möjliga olika kroppstyper.

Belysningen i kyrkorummet består av ljuskronor med kopparlyktor, tillverkade av AB Alfred Söderkvist i Horndal. Ovanför dopfunten hänger en ljuskrona i mässing för levande ljus, ritad av arkitekten och tillverkad av Horndalsmeden Gottfrid Karlström. Ljuskronan symboliserar nådens himmel utan gräns. Dopfuntens silverskål tillverkades efter ett samarbete mellan arkitekten och den stockholmsbördige silversmeden Sven-Arne Gillgren, som under sin verksamhet levererat silverpjäser till ett 150-tal svenska, men också utländska, kyrkor. Dopfuntens fundament består av ett massivt kalkstensblock, som symboliserar dopets fasta grund för det kristna livet.

Även altarets fundament är utformat i kalksten och golvet utgörs av ljusa kalkstensskivor. En enkel och församlingsnära predikstol tillverkades lokalt av snickarbröderna Englund. Predikstolens enkelhet med sin nakna furu förstärker en medveten stramhet som arkitekten eftersträvat genom hela kyrkans utformning. Rummets största blickfång återfinns på väggen bakom altaret, och utgörs av tretton figurer i olika svenska träslag föreställande de tolv lärjungarna med Jesus i mitten, ett verk av Allan Runefelt som arbetade i nära samarbete med arkitekten om utformningen av konstverket. Figurerna var tänkta som tidlösa och har därför inga urskiljbara klädedräkter, utan istället mer talande ansikten. Jesus ansikte är nobelt och vackert medan lärjungarnas är vardagliga men ändå andliga. Konstnärens syfte är att visa att *"Kristus finns i dag i den kyrka han skapat och lärjungarna samlas omkring honom också i dag, för alla de som tillsammans med de första lärjungarna ser upp till honom lyssnar på honom."* Korväggen bakom och runt figurerna har delvis murats med hårdare bränt tegel, vilket skapat en korsform med där vissa av tegelstenarna har mörkare yta.

Ursprungligen så värmdes kyrkorummet upp av ett elektriskt fläktaggregat i källaren som ledde varmluft genom kanaler under golvet och ut i fönstersmygarna. För att inte skada orgeln och allt trä så tillfördes fukt med ett automatiskt befuktningsaggregat. Fläktaggregatet kunde även användas för ventilation, vilket innebär att klimatstyrningsanläggningen var ovanligt avancerad för sin tid. I dag sköts uppvärmningen av en luftvärmepump, men de ursprungliga kanalerna används fortfarande för att sprida värmen.

De tolv betongpelare som bär upp hela kyrkokonstruktionen kan också tänkas representera de tolv lärjungarna, men detta arkitektoniska drag ska i själva verket ha varit en oavsiktlig slump från Deurells sida. Ovanför entrén till kyrkorummet har man låtit uppföra en orgelläktare, även den med sin bas i naket tegel. Orgeln med sina 19 pipor

Kyrkorummets ljusinsläpp är noga planerat av arkitekten.

har utformats efter rummets modernistiska stramhet, och ramas in av en läktarsarg i ljust trä. Orgelläktaren har i efterhand utökats något genom att en handikapptolett byggs ut i kyrkorummet med läktarplats ovanpå.

I kyrkobyggnadens norra ände uppfördes en betydligt lägre tillbyggnad, som inhyser en församlingssal som brukas av församlingen och inför större evenemang. Mellan församlingssalen och kyrkorummet finns sakristian, med ett skrudskåp tillverkat av Horndalsfirman Martin Lundin. Där finns även ett litet altare med piscina.

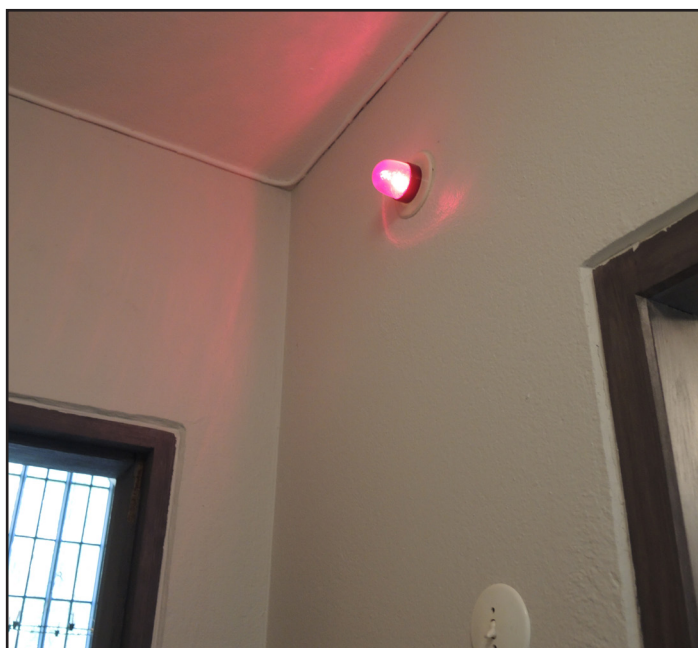
Nedanför kyrkan finns en kyrkogård som är ritad av trädgårdsarkitekten Tore Tägtlund. Kyrkogården har utformats som skogskyrkogård, och etappen nedanför kyrkan anlades 1956–57. Kyrkans klockstapel byggdes ursprungligen 1914, och brukades tillsammans med det gamla kapellet. Samma år gjöts de båda klockor som fortfarande brukas. Efter att den moderna kyrkobyggnaden uppförts beslutades att klockstapeln skulle få ett nytt utseende som bättre stämde överens med kyrkobyggnadens arkitektoniska drag. Klockstapeln fick sitt nuvarande utseende 1968.

Kronologi

Årtal:	Händelse:	Källa:
1907	Orten får sitt första kapell.	Ahlberg, s. 127
1914	Klockstapeln byggs.	Ahlberg, s. 128
1920	Kapellet får en sakristia.	Ahlberg, s. 127
1940	Horndal blir ett eget kyrkbokföringsdistrikt.	Ahlberg, s. 127
1956–57	Kyrkogården nedanför den nuvarande kyrkan anläggs.	Horndals kyrkbokföringsdistrikts arkiv
1958	Den moderna kyrkan byggs, då kapellet anses för litet.	Ahlberg, s. 126
1959	Det gamla kapellet rivs.	Ahlberg, s. 128
1968	Klockstapeln renoveras och får nytt utseende.	Ahlberg, s. 128
1990	Församlingen ansöker om bygglov för att byta skiffertaket till ett koppartak. Takbytet genomförs, i strid med Riksantikvarieämbetets och Dalarnas museums rekommendationer.	Dalarnas museums arkiv
2012/13	Handikapptoletten nedanför orgelläktaren byggs.	Benny Larsson, By-Folkärna pastorat
2014	Altarringen tas bort och altaret flyttas fram. Delar av skranket flyttas till bänkkvarteren. Det lilla pentryt i församlingsdelen byggs om.	Benny Larsson, By-Folkärna pastorat

I sakristian finns ett litet altare och en piscina.

I hallen mellan församlingssal och kyrkorum finns en röd lampa som kan slås på för att indikera att förrättning pågår.

Skåp i sakristian från firman Martin Lundin.

Altaret med sin predella har nyligen flyttats fram något, altarskranket har försvunnit, och ett knäfall på predellan har tagits bort. Altarbilden med Jesus och de tolv lärjungarna är viktig för rummet.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Horndals kyrka har höga kulturhistoriska värden. Det främsta värdet är byggnadens väl genomförda och genomgripande arkitektoniska utformning.

Arkitekten Carl-Olof Deurells utformning av kyrkobyggnaden omfattar inte enbart väggar, golv och tak utan även detaljer och inventarier. Arkitektens mål var att få ett helhetsgrepp om hela kyrkan, för att på så vis kunna skapa en byggnad och miljö som på bästa möjliga vis skulle fungera som en lokal helt igenom vigd åt det kristna livet. Ett metod som arkitekten använde för att lyckas med målet var att eftersträva en balans mellan traditionalism och modernism i kyrkans utformning, som bland annat rent konkret tar sig uttryck i att byggnaden fått en väletablerad långhusform men också ett framskjutet altare (som på senare tid flyttats fram ytterligare för att underlätta mässor versus populum) – en företeelse som började bli populär omkring 1900-talets mitt men som fick sitt stora genombrrott och sin huvudsakliga funktion först efter Andra vatikankonciliet på 1960-talet. Att arkitekten lyckats förena det traditionella och det moderna ger byggnaden ett arkitekturhistoriskt värde eftersom det visar att det inom arkitekturen under modernismen fanns en vilja till anpassning efter äldre ideal. Det eleganta genomförandet ger byggnaden ett högt arkitektoniskt värde, med hög kvalitet.

I fönstersmygarna finns utsläpp för värmesystemet.

I kyrkorummet har arkitekten skapat ett raffinerande spel mellan lokalens rymd, väggarnas tegeldunkel och ljuset från ljuskronorna och fönstren. Just ljusföringen är något som betonades som mycket viktigt i den samtida diskussionen om modern kyrkoarkitektur, vilket ger ett arkitekturhistoriskt värde till byggnaden. Upplevelsen av rymd och ljus ger byggnaden ett högt arkitektoniskt värde.

Den egenartade klimatstyrningsanläggningen möjliggjorde en för tiden förhållandevis snabb och effektiv uppvärmning samtidigt som kyrkorummet inte behövde belastas med skrymmande radiatorer. Som ett exempel på en mer aktiv klimatstyrning har därför värmeanläggningen ett byggnadsteknikhistoriskt värde. Att uppvärmningen numer sker med luftvärmepump istället för de ursprungliga elektriska fläktarna minskar värdet något, men fortfarande finns det ett pedagogiskt värde i hur värmen fördelas i kyrkorummet.

Kyrkobyggnaden påvisar samhällsinstitutionens betydelse i den demografiskt omvälvande tid då byggnaden uppfördes. Horndal låg i By landskommun där By kyrkby och Näs bruk var den viktigaste historiska knutpunkten. När det befolkningsmässiga centrumet förflyttades till Horndal lades stora resurser på offentliga byggnader. Därför har Horndals kyrka ett samhällshistoriskt värde.

Sammanfattningsvis har Horndals kyrka ett högt kulturhistoriskt värde. Huvudmotivet är kyrkans arkitektoniska värde och ytterligare grundmotiv är dess samhällshistoriska, arkitekturhistoriska och byggnadsteknikhistoriska värden. Förstärkande motiv är kvalitet och pedagogiskt värde.

Kyrkorummets rymd möjliggörs av betongsträvpelarna. Exteriört fungerar dessa även som fundament åt vattenkastare.
Foto: Lars Jönses, Dalarnas museum.

Församlingssalen med nytt möblemang.

Vapenhuset med originalarmatur och nytt altare.

KÄLLOR

Otryckta källor

Dalarnas museums arkiv

Uppsala landsarkiv, Horndals kyrkbokföringsdistrikts arkiv, SE/ULA/12237

Tryckta källor

Ahlberg, Hakon, *Dalarnas kyrkor i ord och bild*, Kronvall information i samarbete med Västerås stifts information, Falun, 1996

Génétay, Cissela & Lindberg, Ulf, *Plattform Kulturbistorisk värdering och urval [Elektronisk resurs] : grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2014

Unnerbäck, R. Axel, *Kulturbistorisk värdering av bebyggelse [Elektronisk resurs]*, Riksantikvarieämbetets förl., Stockholm, 2002
<http://www.raa.se/publicerat/9789172096073.pdf>

Muntliga källor

Benny Larsson, fastighetsansvarig vid By-Folkärna pastorat

